

Рейн впадає у вічність

ОЛЬГА МЕРЦ

31 ЖОВТНЯ 2024

Бог, що розподіляє між народами привілеї, недоліки та різні функції — популярний зачин для анекдотів і дотепів. Якщо припустити, що в цьому сюжеті є частка істини, то Німеччині, країні філософів і теологів, поза всяким сумнівом, було довірено місію архітектора ідей. А чи є на світі щось могутніше — і водночас небезпечніше — за ідеї?

Мініатюра з «Книги Божественних діянь» Гільдегарди Бінгенської

Коли Німеччина не зупиняється вчасно, проливається кров. Тут спалахнула Реформація Лютера, що кинула Європу у полум'я релігійних війн і навіки змінила суспільно-політичне обличчя континенту. Тут народилася теорія комунізму, що огорнула світ червоним рядном революцій і диктатур — і ці гіркі плоди ми збираємо досі. Тут постав нацизм, змусивши нас замислитися над справжньою глибиною провалля, прихованого в людській душі. Зрештою, саме звідти сьогодні долинають сигнали німецького «синодального шляху», що ставлять Католицьку Церкву під загрозу нового розколу: тут ідеться не про фізичну кров, а про рану на містичному Тілі Христа.

Але коли Німеччина завмирає за крок до безодні, тоді може статися щось чудесне. XIII–XIV століття були епохою великих потрясінь. Папство переживало кризу, відому як Авіньйонський полон. Святий Престол загруз у політичній боротьбі з імператором Священної Римської імперії. Люті чвари між домініканцями та францисканцями викликали сльози на очах їхніх засновників на небі — і піну на губах їхніх послідовників на землі, що звинувачували одне одного в єресі. У цю суперечку були залучені всі: від простих ченців до церковних ієрархів і світських володарів, які використовували її у своїх політичних інтересах. Множились і ширилися радикальні релігійні рухи, кожен із яких претендував на виняткове розуміння євангельських істин. Люди губилися серед цього багатоголосого хору й у відчаї шукали (а хто шукає, той знайде) навколо себе все нові ознаки кінця часів.

Та Богові властива унікальна здатність видобувати добро навіть зі зла. Людська душа має природний потяг до пошуку істини — а отже, до пізнання Бога, першопричини всіх речей, — і в часи криз цей потяг загострюється. Прагнучи постійності серед мінливого світу, людина відгороджується від зовнішнього хаосу стінами власних думок і починає рухатися не вшир, а вглиб. Втоплена гучним хором ідей, що множаться і суперечать одна одній, вона поринає в себе й починає у тиші шукати істину, покладаючись не так на розум, як на власний духовний досвід.

Папа Бенедикт XVI, один із найблискучіших умів сучасної Церкви — і теж, між іншим, німець, — казав: «Коли інформації забагато, мовчання — річ необхідна, якщо ми хочемо відділити важливе від несуттєвого чи другорядного». Мабуть, тому в ті важкі часи німецька земля дала Церкві та світові гроно людей, що ввійшли в історію під загальною назвою «рейнландські містики».

Чітке визначення містицизму — це завжди своєрідний оксюморон, адже в самому слові буквально закладено таємницю. У випадку з християнським містицизмом ідеться про таємницю самого Бога — якого, на думку містиків, людина може пізнати не інтелектуально, а інтуїтивно, через відсторонення від матеріального світу, самозречення та внутрішнє

споглядання. *Unio mystica* — прагнення абсолютної єдності з Богом.

Це справедлива угода і рівноправний обмін: мірою того, як ви відходите від речей, — не більше і не менше, — Бог входить у вас з усім Йому належним; настільки, наскільки ви позбулися самих себе в усьому. Саме з цього потрібно почати, хоч би якою ціною, адже лише тут ви знайдете справжній спокій — і ніде більше.

Ці слова належать Екгартові фон Гохгайму, який увійшов в історію Церкви як Майстер Екгарт. Філософ, богослов і містик домініканського ордену, він опонував панівній у ті часи схоластиці Томи Аквінського. Якщо Ангельський Доктор ставив на чільне місце розум та інтелектуальне пізнання, а в Богові вбачав активне начало, то Екгарт розглядав Бога згідно з принципом потенційності — тобто, як можливість існування всього суцього. За Аквінатом, людський розум може (принаймні частково) пізнати Бога й певні Його атрибути. За Екгартом, Бог як потенційне буття — непізнаний і недоступний для розуміння, тому людина нічого не може про Нього сказати.

Відстороненість, самозречення, про які так багато говорив Таулер (та й інші рейнландські містики), — це відмова від усього, що не є Богом.

Можна лише уявити, яку бучу спричиняли такі слова: «Усе, що добре, може стати кращим, а все, що може стати кращим, може стати найкращим. Отже, Бог не добрий, бо Він не може стати кращим. А якщо Він не може стати кращим, то Він не може стати найкращим, тому що ці три речі, “добре”, “краще” і “найкраще”, далекі від Бога, оскільки Він — понад усім».

Папа Йоан XXII, до якого дійшли численні скарги на сумнівні погляди Екгарта, у 1329 році заявив: «Нам сумно повідомляти, що нині такий собі Екгарт із Німеччини, магістр священної теології (як кажуть) і вчитель Ордену проповідників, бажав знати більше, ніж мав би, і то не згідно з тверезістю і мірою віри, бо відвернув він вухо своє від правди і пішов за небилицями». Цей присуд цікавий зокрема тим, що пролунав із вуст чоловіка, який цікавився алхімією і дотримувався суперечливих поглядів на блаженне бачення, вважаючи, що до Страшного Суду душі померлих не можуть насолоджуватися Божою присутністю — хоча й ніколи не підносили своїх поглядів до рівня офіційного вчення.

Однак не можна сказати, що в папи, якщо відкинути його суперечливу особу, не було підстав для хвилювання. За всієї піднесеності й краси, погляди Екгарта таки мали місця з «тонкою кригою»: достатньо лише одного необачного кроку. Говорячи, що матерія — лише посередник між Богом і душою, яка не може споглядати Його безпосередньо, легко дійти до думки, що тварний світ і матерія загалом — річ другорядна або й недобра. Твердячи, що душа пізнає Бога через містичний досвід, а не через Божественне передання і церковний авторитет, легко взагалі відкинути необхідність цих речей (що й зробили радикальніші релігійні рухи і їхні лідери). Говорячи про два рівні буття Бога, із яких нижчий відповідальний за все творіння, легко дійти до гностицизму з його уявленнями про «доброго» Бога і «злого» духа-творця.

Сам Майстер Екгарт підійшов упритул до небезпечної межі, але так її і не перетнув. Підозри у єресі він відкидав вишуканим аргументом: «Якщо у моїх твердженнях чи творах міститься неправда, якої я не бачу, я завжди готовий поступитися кращому розумінню. Бо я можу помилятися, але не можу бути єретиком, бо перше пов'язане з розумом, а друге — з волею». Зрештою, окремі його твердження були визнані єретичними, проте сам він таки уникнув офіційного тавра єретика... і розчинився у вічності. Жодних відомостей про його смерть не збереглося — за збігом обставин, він просто зник зі сторінок історії саме тоді, коли Святий Престол розглядав його справу.

Хтозна, чи не була загадкова смерть Майстера Екгарта причиною того, що його учні, домініканці Гайнріх Сузо і Йоганнес Таулер, хоч і зберігали вірність поглядам вчителя, проте були поміркованішими у риториці та проповідях.

Будь вільним від впливу всіх зовнішніх речей, позбудься всього, що залежить від випадку чи випадковості, і завжди скеровуй свій розум вгору у таємному та божественному спогляданні. Тоді досягнеш ти найвищого рівня досконалості, якого не досягне жодна людина з тисячі, бо, ставлячи перед собою власні цілі, вони займаються іншими справами, тому й блукають роками...

Автор цих слів, Гайнріх Сузо, у молоді роки практикував ревну аскезу, що полягала в болісних умертвіннях, які межували із самокаліченням і для яких він власноруч виготовляв знаряддя. Та одного разу, каже його біографія, Господь відкрив йому, що ці зусилля — марні й непотрібні, бо тільки відволікають людську душу від істинної та вічної Божої любові.

Хоча Сузо двічі притягували до суду за підозрами у єресі, йому вдалося не тільки виправдати себе на землі, а й заслужити нагороду на небі: у 1831 році папа Григорій XVI офіційно проголосив його блаженним.

«Якщо сам не можеш сказати нічого мудрого, мовчи і слухай». Схоже, Йоганнес Таулер вважав цей принцип корисним як для світського, так і для духовного життя, оскільки у своїх вченнях приділяв багато уваги мовчанню, тихому спогляданню і відстороненості. «Це шлях кожного, хто народжується заново і внутрішньо зміцнюється істинною відстороненістю, — писав він. — Що сильнішим стає цей внутрішній процес, то багатше Святий Дух дається нам — і славетніше нами приймається». Відстороненість, самозречення, про які так багато говорив Таулер (та й інші рейнландські містики), — це відмова від усього, що не є Богом. Його мета — не ніцшеанська (і знову на сцені німець!) «діра завбільшки з Бога», яку кожен заповнює на свій розсуд; не порожнеча заради самої порожнечі, а нескінченний рух угору, максимальне наближення до вічності, якою є сам Бог.

Коли у Європі вибухнула епідемія Чорної смерті, Йоганнес Таулер залишився у рідному Страсбурзі, хоча більшість нажаханих містян виїхала. Він не замкнувся в тихій келії, поринувши у духовні роздуми; своє контемплятивне внутрішнє життя він поєднав зі служінням хворим і самотнім, яких відвідував особисто, щоб допомогти. Бо неосяжність і досконалість Божої любові з погляду вірного християнського містика не суперечить завіту Христа: «Більшої любові ніхто не має за ту, коли хто душу свою кладе за друзів своїх» (Йн 15, 13).